

РОЛЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ – ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ

THE ROLE OF CRIMINOLOGICAL INFORMATION IN ENSURING THE EXECUTION PROCESS – SERVING A SENTENCE IN UKRAINE

Конопельський В.Я., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри кримінального права та криминології
Одеський державний університет внутрішніх справ

Дмитрієнко Ю.С., аспірант кафедри кримінального права та криминології
Одеський державний університет внутрішніх справ

У даній науковій статті, на підставі з'ясування сутності та змісту криминологічної інформації, визначено її роль у кримінально-виконавчій діяльності, проблеми реалізації у зазначеній галузі суспільних відносин та запропоновані науково обґрунтовані заходи, спрямовані на їх вирішення та удосконалення у цілому правового механізму з цього питання.

Зокрема, встановлено, що у низці норм кримінально-виконавчого законодавства України закріплено конкретні положення, що безпосередньо стосуються використання у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених криминологічної інформації (при формуванні індивідуальних програм соціально-виховної роботи з цими особами, розробці спеціальних індивідуальних програм виховного, психотерапевтичного та корегуючого характеру; складанні індивідуальних програм підготовки засуджених до звільнення; т. ін.).

Крім цього, у даній роботі акцентується увага на тих проблемах, які детермінують неповнотою, формальністю та односторонністю підходів персоналу органів та установ виконання покарань до використання криминологічної інформації у процесі виконання – відбування покарань, що у свою чергу, сприяє вчиненню кримінальних та інших правопорушень з боку засуджених, а також знижує рівень ефективності кримінально-виконавчої діяльності.

Встановлено, зокрема, що саме через зазначені прогалини щорічно суб'єктами вчинення злочинів у сфері виконання покарань стають особи, що не перебували на профілактичних обліках установ виконання покарань, тобто такі із них, щодо яких була відсутня криминологічно значуща інформація про їх протиправні наміри і поведінку, а також їх реалізацію у певному місці, часі та обставовці.

Виходячи з цього, у зазначеній науковій статті розроблені конкретні науково обґрунтовані заходи щодо вирішення зазначеної проблематики, які передбачають вивчення чинного кримінально-виконавчого законодавства України у частині реалізації визначених у ньому завдань, спрямованих на запобігання злочинам з боку засуджених та інших осіб.

Визначаючи у цілому роль криминологічної інформації у забезпеченні процесу виконання – відбування покарань в Україні, констатовано, що зазначений вид відомостей є необхідною та невід'ємною умовою ефективної реалізації на практиці як мети і завдань кримінального (ст. ст. 1, 50 КК), так і кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1 ВКВ). При цьому виводяться правових норм, що стосуються даного типу інформації, є також об'єктивно обумовленою необхідністю.

Ключові слова: криминологічна інформація, процес виконання – відбування покарань, запобігання кримінальним правопорушенням, засуджений, персонал органів і установ виконання покарань, криминологічна профілактика, кримінально-виконавче законодавство.

In this scientific article, on the basis of clarifying the essence and content of criminological information, its role in criminal enforcement activities, problems of implementation in the specified field of social relations and scientifically based measures aimed at solving them and improving the legal mechanism as a whole from this are defined question.

In particular, it was established that a number of norms of the criminal law of Ukraine contain specific provisions directly related to the use of criminological information in the process of correction and resocialization of convicts (when forming individual programs of social and educational work with these persons, developing special individual programs of educational, psychotherapeutic and of a corrective nature, drawing up individual programs for the preparation of convicts for release, etc.).

In addition, this work focuses attention on those problems that determine the incompleteness, formality and one-sidedness of the approaches of the personnel of the bodies and institutions for the execution of punishments to the use of criminological information in the process of execution – the serving of punishments, which in turn contributes to the commission of criminal and other offenses by convicts, and also reduces the level of effectiveness of criminal enforcement activities.

It was established, in particular, that precisely because of the mentioned gaps, persons who were not on the preventive records of penal institutions, that is, those of them for whom there was no criminologically significant information about their illegal intentions and behavior, become the subjects of crimes in the field of execution of punishments, as well as their implementation in a certain place, time and environment.

Based on this, the specified scientific article developed specific scientifically based measures to solve the specified problem, which provide for the amendment of the current criminal law of Ukraine in terms of the implementation of the tasks defined in it, aimed at preventing crimes by convicts and other persons.

Determining in general the role of criminological information in ensuring the process of execution – the serving of punishments in Ukraine, it was established that the specified type of information is a necessary and integral condition for the effective implementation in practice of both the goals and tasks of the criminal (Article 1, 50 of the Criminal Code), so and criminal enforcement legislation (Article 1 of the Code of Criminal Procedure). At the same time, the amendment of legal norms concerning this type of information is also an objectively determined necessity.

Key words: criminological information, execution process – serving sentences, prevention of criminal offenses, condemned, personnel of bodies and institutions for the execution of punishments, criminological prevention, criminal executive legislation.

Як показують результати вивчення офіційної статистики [41, с. 1–16 та спеціальних наукових розробок [2, с. 88–123], однією з детермінант, що сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України та знижує у зв'язку з цим рівень ефективності кримінально-виконавчої діяльності, є неналежне використання у процесі їх запобігання криминологічно значущої інформації про особу злочинця та його взаємозв'язки і взаємодію у середовищі засуджених, а також з персоналом органів і установ виконання

покарань (УВП). При цьому слід зауважити, що зазначена негативна тенденція сформувалась ще у ранні періоди становлення системи виконання покарань у часи незалежності України та набула хронічних форм у сьогоденні, про що постійно наголошується у відповідних державних програмах [3] та інформаційних статистичних бюлетенях Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України [1].

Так, у 1991 році із 214 засуджених, які відносились до категорії злісних порушників встановленого порядку відбу-

вання покарань, тільки 24 із них знаходились на профілактичних обліках (11% у загальній структурі зазначених осіб) [4, с. 3].

У свою чергу, у 1999 році (першому звітному періоді після повного виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) з підпорядкування МВС України [5]) із 429 злочинів, які були вчинені у виправно-трудовах колоніях, тільки 144 припадало на засуджених, що перебували на профілактичних обліках цих УВП (33% від загальної кількості осіб вказаної кримінологічної групи) [6, с. 13].

Аналогічні показники мали місце й у 2016 році (повному підпорядкуванні ДКВС Міністерству юстиції України) [7], коли у сфері виконання покарань було зареєстровано 298 кримінальних правопорушень, вчинених засудженими, а рівень злочинності у розрахунку на 1 тис. осіб з 3,90 у 1991 році [4, с. 1] зріс до 4,91 у 2016 році [1, с. 1–12].

Суттєвих змін з цього приводу не відбулось і на протязі 2017–2022 р. р., що знайшло своє відображення в преамбулі відповідної Стратегії реформування пенітенціарної системи України до 2026 року [3].

Отже, слід констатувати, що у кримінально-виконавчій галузі діяльності України сформувалась складна прикладна проблема, яка має бути вирішена й на науковому рівні.

Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що загальними проблемами, що стосуються змісту та використання в діяльності правоохоронних органів досить предметно та цілеспрямовано займаються такі учені, як: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, А. М. Бабенко, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головін, О. М. Джужа, О. Г. Колб, І. М. Копотун, Є. С. Назимко, Є. А. Стрельцов, П. Л. Фріс, Н. С. Юзікова та ін.

Поряд з цим, у контексті визначеної у цій статті тематики дослідження, а також тих реалій життєдіяльності, які склались у зв'язку з відкритою військовою агресією росії проти України, роль кримінологічної інформації у забезпеченні процесу виконання – відбування покарань в Україні, досі досліджена фрагментарно та односторонньо, що виступає, у свою чергу, додатковим аргументом щодо актуальності та теоретичної і практичної значущості даної наукової розробки.

Виходячи з цього, *метою* зазначеної статті є визначення соціально-правової природи кримінологічної інформації та її ролі у забезпеченні процесу виконання – відбування покарань в Україні, а *головним завданням* – розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на усунення існуючих у зв'язку з цим проблем та удосконалення в цілому правового механізму з означених питань.

Як показує аналіз кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 2 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК)) та інших нормативно-правових актів, пов'язаних з використанням у процесі виконання – відбування покарань кримінологічної інформації, у цих правових джерелах є низка норм, що мають пряме відношення до досліджуваної у цій науковій статті тематики.

Поряд з цим, варто зазначити, що вони не носять, на жаль, систематичного та взаємозв'язаного характеру, що в кінцевому підсумку знижує ефективність кримінально-виконавчої діяльності, а також виступають однією з корелюючих детермінант, які сприяють вчиненню різноманітних правопорушень у сфері виконання покарань [2, с. 159–181].

З огляду цього, досить важливо з'ясувати соціально-правову сутність і роль кримінологічної інформації у забезпеченні процесу виконання – відбування покарань та реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 1 КВК).

Узагальнений підхід та оцінку змістовного призначення зазначеного виду відомостей у свій час обґрунтував А. П. Закалюк, зауваживши при цьому, що кримінологічною є така інформація, яка має прикладне значення, що має пряме відношення до предмета кримінології [8, с. 17].

Крім цього, на науковому рівні виведені також структури та особливості, які властиві для зазначеного виду відомостей, сутність яких зведена до того, що кримінологічна інформація у цілому призначена бути засобом розв'язання кримінологічних проблем [8, с. 26].

Саме вказаний методологічний «інструментарій» й застосовано у цій роботі для визначення ролі кримінологічної інформації у вирішенні тих завдань, які стосуються процесу виконання – відбування покарань, враховуючи, що проблеми її використання у сфері виконання покарань мають свою давню історію виникнення та формування у виді негативних тенденцій розвитку відповідних кримінологічних явищ і подій.

Зокрема, у Виправно-трудоному кодексі (ВТК) України, який діяв до 01.01.2004 [9], зовсім не велась мова про кримінологічну інформацію, хоча у низці норм її «завуальована» присутність була очевидною, а саме – у:

а) ст. 7, у якій було зазначено, що засоби виправлення і перевиховання до засудженого застосовуються з урахуванням різних джерел інформації про вказану особу;

б) ст. 14, у якій були закріплені види виправно-трудовах колоній та засуджених відповідних категорій, які у них утримувались з урахуванням відомостей про цих осіб;

в) ст. 56, у якій основною формою виховної роботи із засудженими визнавався індивідуальний підхід до них, що ґрунтувався на основі вивчення цих осіб; т. ін. [10].

Як встановлено в ході спеціальних наукових досліджень, зазначена правова прогалина вкрай негативно впливала на рівень реалізації на практиці завдань виправно-трудового законодавства України (ст. 1 ВТК), особливо в частині відвернення (запобігання) вчиненню злочинів з боку засуджених та інших осіб [10, с. 31–45].

Для прикладу можна навести офіційні статистичні дані про стан правопорядку у сфері виконання покарань у період функціонування в Україні Виправно-трудового кодексу. Так, у 1991 році у виправно-трудовах колоніях було зареєстровано 16 випадків убивств, 34 тяжких тілесних ушкоджень, 2 злочини, пов'язані з діями, дезорганізуючими роботу цих установ виконання покарань (УВП), 48 втеч та інших надзвичайних подій, які стали наслідком неналежної запобіжної діяльності та, зокрема, незадовільного використання кримінальної інформації, спрямованої на відвернення (ст. 1 ВТК) злочинів та інших правопорушень у процесі виконання – відбування покарань [4, с. 1–3].

Натомість, у 1998 році (останньому періоді перебування органів і УВП у складі МВС України) [11] у структурі злочинності кількість зазначених кримінальних правопорушень фактично не змінилась з причин, які набули статусу «негативних закономірностей», мова про які велась вище. Так, у структурі особи злочинця майже 80% складали засуджені, що не перебували на профілактичних обліках колоній [12, с. 19].

Не покращилась ситуація і в часи «незалежності» ДДУПВП, позаяк ті стратегічні підходи, що були пов'язані з ігноруванням кримінологічно важливої інформації, в діяльності органів і УВП й надалі були пріоритетними при реалізації завдань виправно-трудового законодавства України [6]. Так, тільки у 1999 році у колоніях мали місце 9 вбивств, 63 втечі, та ще 258 інших кримінально карних діянь [6, с. 60].

Прийняття у липні 2003 року замість ВТК нового КВК [13], здавалось би, мала б підвищити рівень кримінологічного забезпечення у сфері виконання покарань України, враховуючи, що у цьому Кодексі закріплено низку норм, які тісно пов'язані з використанням кримінологічної інформації у процесі виконання покарань, а саме – це:

1) ст. 5, у якій закріплено принцип індивідуалізації виконання покарань;

2) ч. 4 ст. 6, у якій зазначено, що засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням різноманітної інформації про цю особу;

3) ст. 10, у якій визначено право засуджених на особисту безпеку та обов'язок адміністрації УВП щодо її забезпечення, з урахуванням відомостей про особу;

4) ч. 2 ст. 95, у якій серед різноманітних відомостей, що складають зміст індивідуально-виховної роботи із засудженими, відповідна роль відводиться кримінологічний характеристики (інформації) щодо цих осіб;

5) ч. 2 ст. 97, у якій заходи індивідуально-виховного (включаючи кримінологічного) характеру складають зміст спеціальної індивідуальної програми засудженого;

6) ч. 2 ст. 98, у якій кримінологічна інформація враховується у змісті спеціальної індивідуальної програми засудженого щодо підготовки його до звільнення (ін.) [14].

Проте, сучасна державна політика у сфері виконання покарань і пробації України та правозастосувальна практика її реалізації свідчать про те, що навіть при закріпленні зазначених завдань кримінологічного змісту у кримінально-виконавчому законодавстві, без визначення на рівні закону відповідних правових гарантій і механізму їх застосування зміни ті негативні тенденції і явища, які сформувались у попередні роки, об'єктивно неможливо. Про це, зокрема, свідчать, знову ж таки, офіційні статистичні дані, що мають кримінологічне значення, а саме: у колоніях щорічно не зменшується кількість умисних вбивств, тілесних ушкоджень, злісної непокори та інших надзвичайних подій, що були характерними в умовах дії ВТК України [15, с. 8–14].

Мова, у першу чергу, ведеться про те, що не дивлячись на те, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 19 та п. 14 ст. 92 Конституції України, а також ст. 5 КВК органи і УВП та їх посадові особи мають діяти виключно на підставі закону, досі профілактичні обліки на засуджених (а, це один із видів право обмежень) ведуться на підставі відомчих нормативно-правових актів (наприклад, згідно розділу XXIII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП)) [16].

Виходячи з цього, логічно було б чинний КВК доповнити ст. 133-1 «Профілактичні обліки у колоніях» такого змісту:

«З метою реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства, в колоніях ведуться профілактичні обліки злісних порушників встановленого порядку відбування покарання та інших категорій засуджених на підставі Порядку, що визначається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань і пробації України».

У свою чергу, для забезпечення реалізації положень запропонованої ст. 133-1 КВК необхідно доповнити цей Кодекс ст. 133-2 «Об'єкти профілактичного обліку у колоніях», на чому постійно наполягають науковці [17, с. 281–282].

Більш того, підлягають видозміни шляхом, зокрема, доповнення правозабезпечуючими нормами й ті положення КВК, у яких мова ведеться про використання у процесі виконання – відбування покарань кримінологічної інформації, позаяк без нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, що сприяють вчиненню кримінальних та інших правопорушень у сфері виконання покарань України, які склались з перших років її незалежності та існують у сьогоденні у виді негативних тенденцій [18, с. 157–159]; об'єктивно неможливо підвищити рівень кримінально-виконавчої діяльності.

Отже, якщо у цілому визначити роль кримінологічної інформації у забезпеченні процесу виконання – відбування покарань в Україні, то слід констатувати, що зазначений вид відомостей є необхідною та невід'ємною умовою ефективної реалізації на практиці як мети і завдань кримінального (ст. ст. 1, 50 КК), так і кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1 КВК). При цьому видозміна правових норм, що стосуються даного типу інформації, є також об'єктивно обумовленою необхідністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році. Інформаційний бюлетень. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
2. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України; монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
3. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках. <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Деякі показники діяльності кримінально-виконавчої системи МВС України у 1991 році: Інформаційний бюлетень. Київ: ГУВП МВС України, 1992. 28 с.
5. Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування МВС України: Указ Президента України від 12.03.1999 № 248/99. <https://zakon.rada.gov.ua>.
6. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1999 році: Інформаційний бюлетень. Київ: ДДУПВП, 2000. № 4. 84 с.
7. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 № 348. <https://www.kmu.gov.ua>.
8. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія, 320 с.
9. Про затвердження Виправно-трудового кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 23.12.1970 № 3325-07. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. № 1. Ст. 6.
10. Лисодед О. В., Остапко К. С. Органи та установи виконання покарань у виді позбавлення волі в Україні (1917-2004 роки). *Форум права*. 2021. № 2021. № 2. С. 31–45.
11. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань: Указ Президента України від 22.04.1998 № 344/98. <https://zakon.rada.gov.ua>.
12. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1998 році: Інформ. бюлетень. Київ: ДДУПВП, 1999. № 2. 83 с.
13. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. Ст. 21.
14. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: монографія. Харків: Право, 2015. 192 с.
15. Колб О. Г., Копотун І. М., Джужа О. М., Пасічник Д. С. Запобігання надзвичайним подіям кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах в Україні. *Znanstvena Misel: Global Science Center*, LP, 2020. № 47-2(47). С. 8-14.
16. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. <https://zakon.rada.gov.ua>.
17. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів: Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 464 с.
18. Колб О. Г. Про деякі концептуальні засади виконання покарань у виді позбавлення волі. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1(15). С. 157–159.